Civilizația romanului şi teoria epicului superior arhitecturat[1]

Şerban AXINTE[*]

Key-words: *architecturally superior epic*, *universal novel*, *theory of the novel*, *theory of genre*

Mirela Roznoveanu propune într-un amplu eseu publicat inițial în două volume[2] o teorie a romanului, extinzând câmpului referențial al noțiunii de roman, punând în discuție totodată însăşi ideea de gen literar. Autoarea consideră că multe dintre textele intemeietoare ale culturii umanității precum *Ramayana*, *Cartea morților, Iliada, Vechiul Testament* sunt romane. O astfel de abordare nu putea să nu stârnească reacții critice categorice. Liviu Petrescu, de pildă, cu toate că îi recunoaşte Mirelei Roznoveanu o anumită orientare în domeniul genologie romanului, afirmă că, în demersul său critic, autoarea

> face apel, în mod precumpănitor, la o metodă şi la procedee prin excelență empirice, cu totul neindicate aici. În sfera genologiei, argumente de ordinul sensibilității sau al intuiției nu sunt de natură să facă, ele singure, discuția să înainteze. Genologia reclamă mai degrabă o analiză de tip teoretic, o definire cât mai precisă şi mai diferențiată a termenilor şi noțiunilor de bază. Or, după lectura lucrării de față, cititorul va rămâne cu mari perplexități, din pricina tocmai a definițiilor atât de evazive pe care le elaborează autoarea (Petrescu 1984: 4).

Liviu Petrescu trasează şi unele recomandări pentru abordarea mai convingătoarea a perspectivei propuse de Mirela Roznoveanu, perspectivă întemeiată pe afirmarea caracterului transistoric al formelor romaneşti. După părerea criticului amintit, mai utilă ar fi fost, ori o evidențiere în cadrul textelor analizate a acelor trăsături ce ar putea trimite la o paradigmă a romanului, ori o reinterpretare a

[1] „*Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale*”, cofinanțat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

[*] Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Filiala din Iaşi a Academiei Române, România.

[2] Mirela Roznoveanu, *Civilizația romanului. Rădăcini*, Bucureşti, Editura Albatros, 1983 şi *Civilizația romanului. Arhitecturi epice*¸Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1991. În anul 2008 autoarea publică varianta unificată şi revizuită a celor două volume: *Civilizația romanului. O istorie a romanului de la Ramayana la Don Quijote*, Bucureşti, Editura Cartex. Citările din studiul de față au în vedere ediția din 2008.

BDD-V2610 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:47 UTC)

unor particularităţi considerate anterior (în mod eronat) ca aparţinând altor forme literare ale epicului.

O reacţie critică mai în concordanţă cu reuşitele teoretice şi cu intenţiile exegetice ale Mirelei Roznoveanu îi aparţine lui Hristu Cândroveanu. Acesta nu s-a lăsat deloc convins că *Ramayana*¸ *Ghilgameş* sau epopeele bizantine şi renascentiste ar fi romane, dar atrage atenţia că autoarea nici nu şi-a propus totuşi să identifice în aceste opere mai mult decât nişte structuri romaneşti (Cândroveanu 1984: 9). Discuţia noastră porneşte chiar din acest punct. În ce măsură existenţa unor structuri romaneşti în anumite opere literare poate să le confere acestora statutul de romane, în ciuda unor diferenţe specifice evidente. O foarte scurtă discuţie despre ideea de gen literar mi se pare utilă în acest moment.

Genul, o serie deschisă

Ideea de gen literar a fost definită în diverse feluri, dar toate accepţiunile îi indică statutul de agent al cunoaşterii sistemice, în ciuda specificului individual al operelor literare prin care acestea au de multe ori tendinţa de a nu se lăsa încadrate perfect într-o categorie anume (Schaeffer 1989). Însăşi natura estetică a creaţiei e disidentă în raport cu convenţionalitatea şi rigiditatea unor taxinomii. Din acest motiv, această metodă de clasificare rămâne pur orientativă şi parţial în afara gândirii estetice. Aşa după cum apreciază Adrian Marino,

> orice grup de note literare comune cere un nume, o definiţie, chiar dacă denumirea va fi convenţională sau arbitrară. Odată fixat, „ numele" genului împlineşte o funcţie necesară : descriptivă, empirică, instrumental-practică, de orientare. Pe scurt, euristică (Marino 1973: 704).

Critica fenomenologică înţelege genul ca pe o schemă de receptare a textului. Îl implică, aşadar, mai mult pe cititor. Pentru că îi oferă acestuia un orizont de aşteptare confirmat sau infirmat de operele individuale într-o dinamică a identificărilor şi distanţărilor. Antoine Compagnon crede că acea concretizare realizată de actul lecturii este

> inseparabilă de constrângerile generice, în sensul în care convenţiile istorice proprii genului de care cititorul presupune că ar aparţine textul îi permit să selecţioneze şi să limiteze, dintre resursele oferite de text, cele pe care le va actualiza lectura sa. Genul, în calitate de cod literar, ansamblu de norme, de reguli ale jocului, informează cititorul despre modul în care va trebui să abordeze textul, şi îi asigură astfel înţelegerea (Compagnon 2007: 187).

Dacă genul se prezintă ca o serie deschisă (Marino 1973) atunci de ce totuşi capodoperele tind să comunice între ele mai mult prin diferenţe decât prin asemănări? O variantă de răspuns ar fi aceea că elementele „de serie" ale operelor literare sunt la rândul lor rezultatul unor permutări şi a unor procese de combinaţie a mai mulţi invarianţi. Contează întotdeauna ponderea pe care unii dintre aceştia o au în faţa altora. Chiar şi elementele de insolit prin intermediul cărora „seria" rămâne mereu deschisă rezultă din alchimia invarianţilor.

BDD-V2610 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:47 UTC)

Peripateia, *particula romanului*

Un gen este, până la urmă, o constrângere a esenței, o libertate supravegheată prin intermediul acelor invarianți ce fac posibilă funcționare sistemică a unor atribute de natură estetică.

Regândind ideea de gen, Mirela Roznoveanu reduce numărul invarianților şi dă o pondere mult mai mare altora. Înțelege *peripateia*, „schimbarea neașteptată a destinului", „aşteptarea contrazisă de desfăşurarea evenimentelor", drept punct de plecare al romanescului. Vede într-un opus al Dysnarrativia capacitatea ființei de a nara, care face posibilă aflarea unui sens al sinelui şi al unui sens despre ceilalți. Această unitate minimală, *peripateia*, ar fi sâmburele ideii de narațiune, cea care îşi află în roman cea mai amplă şi răspândită reprezentare.

Cercetătoarea numeşte însă romanul un *epic superior arhitecturat* ce păstrează în sine, acumulează şi cristalizează valorile unei civilizații, oferindu-le posibilitatea să se manifeste estetic şi după dispariția respectivei civilizații. Concepția se bazează pe o înțelegere a fenomenului estetic ca pe o succesiune de opere individuale ce există într-un spațiu şi timp individualizat, dar şi ca un *continuum spațio-temporal* de stări virtuale: „Înainte de a fi receptat, obiectul estetic creat sau necreat există ca o pură potențialitate" (Roznoveanu 2008: 26). Din acest motiv şi *epicul superior arhitecturat* pare a fi „același şi totuşi altfel pretutindeni". *Același* pentru că poate fi înțeles, recunoscut şi valorizat din perspectiva gererală a culturii, *altfel* pentru că arhitecturile estetice ce conțin în ele însele memoria unor civilizații diferite nu se pot suprapune niciodată.

Autoarea îşi răspunde sieşi la întrebarea de ce acest gen ar avea în mod special capacitatea de a reînvia altfel odată cu fiecare civilizație. Romanul, ca orice alt sistem, ar fi compus dintr-o *structură* şi o *arhitectură*. Prima componentă ar fi formată din „elementele preexistente": gramatica, unitățile imframateriei estetice, selectate şi actualizate în mod diferit în funcție de fiecare operă în parte. A doua componentă, *arhitectura*, ar consta din *funcțiile epice interne* (alegorică, simbolică, profetică, inițiatică, reflexivă) ce s-ar realiza prin intermediul personajelor a căror aventură s-ar dezvolta epic, cu pornire de la anumite intersectări şi rememorări destinate să realizeze în scriere o „polifonie temporală":

> Romanul este epic superior arhitecturat – în sensul organizării dinamice a funcțiilor sale interne şi externe în jurul unui dialog temporal purtat atât între personaje şi narator, cât şi între viziunea personajelor (exprimată prin acțiune, rememorare, reflexivitate) şi a celor ce relatează (comentariu auctorial), scriu textul (reflexie teoretică, istorică, naratologică) sau îl receptează (comentariul critic). Epicul se re-arhitecturează mereu altfel în fiecare cultură şi civilizație (Roznoveanu 2008: 28).

O sinteză a sintezei

Primele forme de roman sunt conținute, după Mirela Roznoveanu, în *Tipul vedic*, *Ramayana* fiind o structură epică ce se raportează la o realitate extratextuală, „un text în care epicul şi poezia coexistă dincolo de orice rivalități", şi în care sunt înglobate toate relațiile, structurile, temele, motivele, obsesiile, efectele stilistice narative etc. Această formă de artă se apropie foarte mult de ceea ce înțelegem noi

BDD-V2610 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:47 UTC)

astăzi prin roman, tocmai datorită caracterului proteic al acestuia. Odiseea celei mai populare specii a genului epic continuă cu *Ghilgameş*, text ce prefigurează apariția altor capodopere ale genului. Mirela Roznoveanu stabileşte mereu geneza unei opere literare şi identifică legăturile (uneori involuntare) ce se înfiripă la nivel macrotextual, între scrieri separate de adevărați eoni culturali. Reducând totul la o singură frază, afirmăm că romanul lui *Ghilgameş* aduce în atenție, înaintea Vechiului şi a Noului Testament, ideea confirm căreia „numai cuvântul sau, mai bine spus, arta cuvântului poate eterniza un destin" (Roznoveanu 2008: 89).

Autoarea analizează literatura egipteană din perspectiva sau prin filtrul timpului. Deosebit de interesantă este ideea că prezentul dramatic şi eternitatea au unul şi acelaşi chip pentru cititorul prezumtiv al unor scrieri de tipul *Cărții morților*. Roman se pare că este însăşi *Biblia*; autoarea demonstrează acest fapt, prin interpretarea acesteia din perspectiva naratologiei. Naratorul care narează în numele lui Dumnezeu, naratorul care îl ignoră, dar nu îl neagă pe Dumnezeu, naratorul martor asemeni lui Dumnezeu, naratorul care l-a pierdut pe Dumnezeu, naratorul care ține locul lui Dumnezeu, naratorul care îl regăseşte şi narează în numele lui Dumnezeu reprezintă multiplele fațete ale autorului-narator, omniscient şi etern. *Biblia* se pare că anticipează toate vocile posibile, toate instanțele ordonatoare aflate în spatele unui text. Romanul chinez este considerat homofonic, expresie a spiritului sintetic chinez ce condensează mai multe lumi imaginare şi mai multe arhitecturi epice într-un text unic. În legătură cu *Iliada* se avansează ideea că aceasta ar fi fost inspirată de alte scrieri anterioare, pe care Homer nu le recunoaşte însă drept temelie a arhitecturii sale epice. Romanul lui Apuleius e înțeles ca replică la adresa romanului grec, convenția metamorfozei înlesnind crearea unei psihologii şi pătrunderea autorului în conştiința personajului său, tehnică ce anticipează marea proză analitică a secolului douăzeci. Dacă a fost sau nu Aurelius Augustinus o „verigă de aur" în dezvoltatea romanului universal este întrebarea care persistă şi după minuțioasa analiză a *Mărturisirilor*, singura hagiografie cunoscută a eului, a sufletului autorului.

În capitolul *Decorul unei idei* sunt stabilite reperele epicului arab, în formula căruia personajul narator pune accentul asupra aventurii personale („ea însăşi o suită de metamorfoze") ce impune romanului o anumită notă realistă, „unde evenimentul prim este selectat de persoana retorului, față de care păleşte orice altă aventură".

Romanul japonez este comentat din perspectiva unei estetici a libertății nelimitate, care determină, pe de o parte, caracterul antiepic al acestuia, şi, pe de altă parte, posibilitarea de a condensa în sine „mult mai multe sensuri decât se rostesc". În *Permanența unei sinteze* se demonstrează faptul că spiritul culturii răsăritene s-a configurat în Bizanț

> prin obsesia realismului istoric într-o cultură unde realismul nu avea ce căuta; în ruptura eului creator care scria pe de o parte cum se cerea, dar în ascuns aşa cum îi dicta conştiința; în imposibilitatea romancierului, tiranizat de operele clasice, de a opta pentru un stil personal într-o cultură unde stilul a devenit o soluție salvatoare; în criza opțiunilor filosofice într-un univers al ideilor sfâşiat de eclectism sau dogme; în împovărătoarea stimă față de modelele caracterologice vechi ce păreau a lumina prin echilibru, dar nu mai corespundeau sufletului nou; în refugiul în teme neangajante; în

BDD-V2610 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:47 UTC)

> modul în care romancierul înțelegea să slujească duhul ortodox, fervoarea creştină a maselor prin crearea eroului smerit şi mântuit (Roznoveanu 2008: 480).

În penultimul capitol, autoarea fixează dubla filiație a romanului medieval occidental, prima de factură clasică, latină, a doua de natură bizantină. Ca o concluzie la analiza operelor unor autori precum Chrétien de Troyes sau Giovanni Boccaccio, este accentuată ideea că, în acea perioada, „pentru prima oară în istoria romanului occidental spiritul Orientului şi spiritul Occidentului fuzionează pentru a se despărți apoi pentru multe secole" (Roznoveanu 2008: 552). Redescoperirea romanului greco-latin a fost urmată de apariția şi impunerea ca model dominant în cultura europeană a romanului cavaleresc. Păşind pe urmele lui Pulci, Tasso, Ariosto, Castiglione sau Rabelais, cercetătoare ajunge la Cervantes, cu alte cuvinte, face posibilă întâlnirea (în interiorul capitolului final, *De la Orlando la Don Quijote*) dintre parodie şi obiectul parodiat. Toate asemănările şi deosebirile dintre cele două arhitecturi epice sunt privite simultan prin ochii ambele fețe ale lui Ianus.

Ecuația totalității

Mirela Roznoveanu rescrie devenirea romanului nu doar în manieră diacronică. Fiecare segment al cărții este conectat la întreg, orice amănunt primeşte un rol important în procesul rezolvării unei ecuații a totalității. Vorbind despre romanul indian, grec, latin, chinez sau japonez, cercetătoare mărturiseşte şi ceva despre prezent. Trecutul îşi determină viitorul, tot aşa cum prezentul repune în discuție şi interpretează toate lumile de dinaintea sa. Din acest motiv sunt de părere că autoarea reface de mai multe, dintr-o perspectivă polifonică, destinul romanului.

Nu am putut prezenta şi analiza aici mai detaliat conținutul fiecărui capitol în parte, dar am încercat să sistematizez unele dintre acele idei pe care călătorul-hermeneut a vrut să le desluşească mai întâi pentru sine pentru a le înapoia culturii, împreună cu amprenta sa personală, abia după ce va fi refăcut, de nenumărate ori şi în diferite moduri, drumul de la *Ramayana* la *Don Quijote*.

Cum anume se modifică ideea de roman prin această lărgire problematică a domeniului genului? Ce reprezintă până la urmă în câmpul teoriei literare acest ambițios proiect? O inadecvare crasă sau o viziune revoluționară. Nici una, nici alta. Ce a făcut exact Mirela Roznoveanu reiese, după părerea mea, chiar din titlul studiului său. Mă refer în special la termenul de „civilizație", pe care îl înțeleg puțin diferit decât cea care l-a propus. Deci, nu doar în sensul că romanul, *epicul superior arhitecturat*, păstrează în sine, acumulează şi cristalizează valorile unei civilizații. Îmi imaginez această civilizație ca pe un uriaş *background* capabil să iradieze domeniul limitat al formelor romaneşti aşa cum sunt ele acceptate în genere. Romanul ca gen şi romanele în particular, chiar şi acelea de strictă actualitate, pot fi interpretate sau doar clasificate prin apel la o coordonată socio-culturală mult mai largă în spațiu şi timp. Aşadar, o civilizație pe verticală, nu doar pe orizontală. Un teatru al rudelor din toate timpurile punând în scenă o piesă din actualitatea imediată.

BDD-V2610 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:47 UTC)

Bibiliografie

Cândroveanu 1984: Hristu Cândroveanu, „Civilizația romanului", „România literară", nr. 31
Compagnon 2007: Antoine Compagnon, *Demonul teoriei. Literatură şi bun simţ*, traducere de Gabriel Marian şi Andrei-Paul Corescu, Cluj-Napoca, Editura Echinox.
Ducrot, Schaeffer 1996: Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*¸ traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vişan, Marina Păunescu, Bucureşti, Editura Babel.
Marino 1973: Adrian Marino, *Dicţionar de idei literare*¸ Bucureşti, Editura Eminescu.
Petrescu 1984: Liviu Petrescu, *Bravuri genologice pentru uzul elevilor*, „Tribuna", nr. 20.
Roznoveanu 2008: Mirela Roznoveanu, *Civilizația romanului. O istorie a romanului de la Ramayana la Don Quijote*, Bucureşti, Editura Cartex.
Schaeffer 1989: Jean-Marie Schaeffer, *Qu'est-ce qu'un genre littéraire?*, Paris, Éditions du Seuil.

The Civilisation of the Novel and the Theory of the Architectually Superior Epic

Mirela Roznoveanu, in her ample essays initially edited in two volumes, proposes a theory of the novel by extending the field of reference of the concept of the novel and putting into question the very notion of literary genre. The author considers that many of the founding texts of human culture are in fact novels: *Ramayana, The Book of the Dead, The Illiad, The Old Testament* are seen as novels.

The present paper represents an analysis of the way in which Mirela Roznoveanu reanalysed the idea of genre. She saw it as a limitation of a common essence, or as a freedom constrained by invariants which make possible the systematic functioning of certain aesthetic attributes. The scholar reduces the number of invariants and promotes some instead of others traditionally seen as highly important. She proposes *peripateia*, „the sudden change of one's destiny" or „the expectation contradicted by the unfolding of events", as the starting point of the novel character. She sees in Dysnarrativia the opposite of the capacity to narrate, which makes possible the act of finding a meaning to the self and to others. This minimal unit, *peripateia*, might be the seed of the idea of narration, which finds in the novel its most ample and widespread representation.

BDD-V2610 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:47 UTC)